

Azərbaycanda

• Sabir Əmirxanov,
pedaqoji elmlər namizədi

1896-1950-ci illərdə muzey quruculuğunun təşəkkülü və inkişafı

XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq Azərbaycanda muzeylərin təşəkkülü, inkişafı ayrı-ayrı illərdə baş verən ictimai-siyasi hadisələrin gedişi, mühit və şəraitlə bilavasitə bağlı olmuşdur. Müxtəlif tarixi dövrlərdə insanlar tərəfindən yaradılmış daş, metal, dəri, ağac, saxsı və sair məmulatların toplanmış vəsaitlə cəmləşdirilməsinə yaranan böyük ehtiyac fərdi saxlancların, şəxsi kolleksiyaların, nəhayət muzeylərin yaranmasına səbəb olmuşdur...

Doğrudur, dünyanın mühüm sənətkarlıq və sənaye mərkəzlərindən olan Azərbaycanda bu proses gec baş versə də, artıq müxtəlif tarixi dövrlər nümunələri ayrı-ayrı ölkələrdə, sərgilərdə, şəxsi kolleksiyalarda və muzeylərdə nümayiş etdirilirdi, təbliğ olunurdu (1).

"Azərbaycan bədii sənətkarlığının (xalça, parça, tikmə, zərgərlik, misgərlik nümunələri və s.) 1872-ci ildə Moskvada Ümumrusiya kустar sənaye sərgisində, 1873-cü ildə Vyanada, 1924-cü ildə isə Parisdə açılmış Ümumdünya sərgilərində müvəffəqiyyətlə iştirakı onu bütün dünyada tanıtdı...

İndi biz fəxrlə Londonun Viktoriya və Albert, Parisin Luvr, Nyu-Yorkun Metropoliten, Vyananın, Romanın, Berlinin, İstanbulun, Tehranın, Qahirənin zəngin muzey kolleksiyalarına (şəxsi kolleksiyalarına - S.Ə.) baxarkən orada Təbriz, Naxçıvan, Gəncə, Qazax, Quba, Bakı, Şəki, Şamaxı və Qarabağ ustalarının bacarıqlı əlləri ilə yaradılmış sənət nümunələrini görürük" (1, s.5).

"1958-ci ildə Berlin Muzeyinə tunc əşyalardan ibarət Qafqaz kolleksiyası qaytarılır... Valdemar Belkin kolleksiyası elmi cəhətdən yaxşı sənədləşdirildiyi üçün daha münasib sayılır. Kolleksiyanın əsas hissəsini Simensin Gədəbəydəki keçmiş misəritmə zavodunun ətrafındakı qəbiristanlıqdan, onun Qaləkənd filialının ətrafından, həmçinin Göyçə gölündən təqribən 40 km. şimalda yerləşən Daşkəsən kobalt mədəni ərazisindəki qazıntıdan əldə olunmuş arxeoloji materiallar təşkil edirdi" (2, s.9); Berlin tarixə qədərki və Erkən Tarix Mədəniyyəti Muzeyindəki inventar nömrələrinin siyahısı (səh. 199-216).

Həmin dövrdə kустar istehsal sahələrindən xalça toxuculuğu Bakı quberniyasının Quba qəzasında (4, s. 149), Bakı, Şamaxı, Lənkəran, Cavad, Yelizavetpol qəzalarında, Şuşada, Naxçıvanın (5, s.42, 43) daha geniş yayılmışdı.

XIX əsrin sonlarında "Azərbaycanda xalçaçılıqla yanaşı, 40 növbə qədər sənətkarlıq məşğuliyyəti ilə çalışanlar var idi. Onlar ağac və taxtadan düzəldilən məhsullar istehsal edir, xüsusən kənd təsərrüfatında işlədilən bel, yaba, kürək və araba kimi avadanlıqlar, həmçinin məişətdə işlədilən mebel, qaşiq, beşik, daraq, iynə, xalça toxuma üçün dəzgaxna və nəhayət, musiqi alətləri hazırlayırdılar. Bu əşyaların istehsal olunduğu

sənət sahələri Qazax, Yelizavetpol və Şuşada daha geniş yayılmışdı" (4, s.43).

Şərabçılıqla bağlı çəllək istehsalı, metal əşyalar və bəzək şeyləri istehsalı, zərgərlik, daş-qaş, mis əşyaların hazırlanması getdikcə artırdı (4, s.43-44). Mis qabların istehsalında hətta Lahic çox məşhurlaşmışdı (6, s.22). Bakıda isə əmək alətlərinin (7, s.9), sənətkar alətlərinin (7, s.10-14), təsərrüfat və məişət alətlərinin (7, s.14-18), hücum silahlarının (7, s.19-27), bəzək əşyalarının (7, s. 46-60), metalın bədii işlənməsinin (7, s. 61-65) tarixi, hətta orta əsrlərə təsadüf edir (7). Bu və digər yaradıcılıq, sənətkarlıq amilləri Azərbaycanda muzey quruculuğunun başlanılması üçün zəmin idi.

Problemlə bağlı apardığımız tədqiqatlar göstərdi ki, Azərbaycanda muzeylərin yaranması və inkişafı məzmun, forma, təşkilati-metodiki əlamətlərinə görə tarixən əsas dörd mərhələyə ayrılır.

Birinci mərhələ 1896-1950, ikinci mərhələ 1951-1968, üçüncü mərhələ 1969-1991, dördüncü mərhələ isə 1992-ci ildən bu günə qədərki illəri əhatə edir. Azərbaycan muzeyşünaslığının nəzəri və təcrübi məsələlərinin tədqiqi baxımından həmin mərhələlərin hər birinin özünəməxsus rolu və əhəmiyyəti vardır.

Birinci mərhələdə muzeylərin yaranması və inkişafının mahiyyətini, başlıca cəhətlərini araşdırarkən işin mərhələdə-xili ayrı-ayrı etaplarda baş verdiyi məlum oldu. Müxtəlif sərgilərin, dəməklərin, cəmiyyətlərin yaranmasının muzeylərin təşəkkülündə rolu, əhəmiyyəti, onların inkişafı, şəbəkələrinin genişləndirilməsi, təşkilati-metodiki cəhətdən zənginləşdirilməsi məsələləri ayrı-ayrı etaplarda baş vermişdir.

1913-cü ilin aprelində Bakıda açılan Qafqaz rəssamları əsərlərinin ilk sərgisi (5, s. 258), 1914-1916-ci illərdə Bəhrüz Kəngörlü tərəfindən ata evində (hazırda B. Kəngörlünün ev-muzeyi burada yerləşir) - vəkil Şirəlibəyinin mülkündə təşkil edilən sərgilər (8, s.14-15), həmin illərdə Bakıda rus rəssamları - Y.S. Samorodovun, İ.İ. Brodskinin, İ.İ. Edelin və başqalarının satış məqsədilə təşkil etdikləri sərgilər artıq Azərbaycanda muzey quruculuğu üçün mühüm yarandığını bir daha sübut edirdi. Şəxsi toplanlar və ayrı-ayrı sərgilərin təşkil tarixi keçmişimizlə bağlı maddi-mənəvi abidə nümunələrini toplayan, qoruyan, bərpa edən, təbliğ və tədqiq edən mərkəzlərə-muzeylərə ehtiyac getdikcə artırdı. Artıq bunu zaman və mühitdə baş verən hadisələr tələb edirdi. Eyni zamanda belə "...

